

SUOMEN PAIKALLISSIJAISTEN OLOILANILMAUSTEN KEHITTYMINEN LOKAALISEN MALLIN MUKAAN

Tiina Onikki-Rantajääskö *Sarjoja. Nykysuomen paikallissijaiset olotilanilmaukset kielen analogisuuden ilmentäjinä.* SKST 817. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2001. 322 s. ISBN 951-746-276-X.

TYÖN RAKENNE

Onikki-Rantajääskön väitöskirjan aihe on suomen kielen paikallissijaiset olotilanilmaukset, esimerkiksi *olla jaloillaan* ja *olla suunniltaan*. Olotilanilmaukselle on tyypillistä, että se on jossain määrin muodoltaan kiteytynyt, joten sen merkitys ei yleensä ole suoraan pääteltävissä osien merkityksistä eli kompositionaalisesti. Samaa rakennetta ovat aikaisemmin käsitelleet muun muassa Göran Karlsson (1957) ja Jaakko Sivula (1989) sekä myös nykyinen kirjoittaja varhaisemmissa töissään (mm. Onikki 1994), mutta perusselvitys on puuttunut. Siten työ on sekä tarpeellinen että tasokas lisä harvalukaiseen suomen kielen lauseopilliseen — muotoa ja merkitystä yhtä aikaa huomioivaan — tutkimukseen. Työssä hyödynnetään kognitiivista kielioppia ja siihen liittyvää konstruktiokielioppia mutta ennen kaikkea perinteisempää morfosyntaktista analyysiä.

Työssä on johdannon ja tiivistelmän lisäksi yhdeksän lukua, jotka kaikki käsittelevät olotilanilmauksia jostain tietystä näkökulmasta; työ on artikkelimainen. Luku 1 esittelee olotilanilmaukset, tutkimuksen

rakenteen, aineiston ja teoreettisen taustan. Teoksen artikkelimaisuus tulee esiin muun muassa juuri siten, että johdanto esittelee melko yleistä taustaa, ei työn läpi kulkevia konkreettisia argumentteja (jotka ovatkin usein piileviä). Tutkimuksen aineistona on sekä yleiskielestä että murteista koottuja esimerkkejä noin 8 000; eri olotilaleksemejä on yli 1 000. Kirjoittaja toistaa aiheen täydellisen ja kattavan selvityksen tarvetta (esim. s. 19, 20, 24) mutta työn perusaineisto vaikuttaa paitsi riittävältä myös kattavalta. Pieni ongelma on, että annettuja satunnaisia yleisyystietoja ei aina pysty hahmottamaan, koska kirjoittaja ei selvästi ilmaise, mistä luvuista ne on laskettu (esim. luvut 2–4).

Luku 2 käy läpi olotilanilmauksia muodolliselta kannalta ja aikaisempiin tutkimuksiin tukeutuen. Siinä esitetään kahdeksan olotilanilmausten muotoskeemaa eli mallia, jotka varioivat osioita [vartalo] + luku + paikallissija + possessiivisuffiksi, ja etsitään skeeman kieliopillisille morfeemeille motivaatiota. Luku on esittelevä ja informatiivinen. Se osoittaa muun muassa, että kirjoittaja tuntee hyvin fennistisen kirjallisuuden. Se myös osoittaa, että hän hal-

litsee perinteiset kuvauskeinot, mikä kyllä näkyy työssä kautta linjan. Luku 3 esittelee ne kognitiiviset alueet, joita paikallissijailmaukset keskeisesti kielentävät. Aineiston esittelyjärjestys luvussa 3 on hieman ongelmallinen: ensimmäiseksi esitellään ne olotilanilmaukset, jotka ovat ikään kuin poikkeuksellisia, nimittäin toiminnalliset »olotilanilmaukset» (*mennä töihin, käydä pesulla* jne.), ja sitten loppuosassa lähes viimeisenä ne kaikkein tavallisimmat (esim. *olla kiihkoissaan, olla vinossa*). Järjestys on sikäläkin hankala, että toiminnallisen olotilan käsitettä analysoidaan tarkemmin vasta luvussa 9. Välillä syntyy myös vaikutelma, että eri alueita esitellään hieman eriarvoisesti. Esimerkiksi humalanilmaukset käydään läpi perinpohjaisesti, keskeisiä olotilanilmauksia taas enemmän ohimennen; ne olisi voinut esitellä aikaisemman työn luokituksen perusteella (Onikki 1994). Kognitiivisten alueiden määrittelyongelmiin palaan sivulla 279.

Luku 4 keskittyy etsimään ulkopaikallissijaisille olotilanilmauksille spatiaalista tai muuta motivaatiota, ja luku 5 käsittelee sekä ulko- että sisäisjäisiä analogiasarjoja. Luvut 4 ja 5 ovat työn tulosten kannalta keskeisiä; pienenä puutteena voisi pitää sitä, että niissä ei selvästi tuoda esiin, että esitetty sarjoittuminen kattaa lähes koko perusaineiston. Käsittelem näitä lukuja erikseen sivulla 277. Luku 6 etsii syytä olotilanilmausten olemassaoloon tutkimalla pesyekohtaisesti samakantaisten aineiden esiintymistä toisaalta verbinä, toisaalta olotilanilmauksena. Tarkastelussa löydetään tukea jo Göran Karlssonin esittämille tendensseille, joiden mukaan adessiivi-ilmaukset korreloivat jatkuvaa tilaa ilmaiseviin verbeihin ja inessiivi-ilmaukset lopputilaa ilmaiseviin verbeihin. Mielelläni näkisin, että tätä tarkastelua kehiteltäisiin kaikkien tilanilmausten tutkimukseen; se olisi muun muassa typologisesti mielenkiintoista. To-

sin sananjuurien analysointi on hankalaa ja niiden sanaluokittaminen monin tavoin ongelmallista.

Luku 7 käsittelee olotilanilmauksia kontekstissa. Luvussa tarkastellaan olotilanilmauksia konstruktioina, niiden sekaantumia, verbien valintaa, sijan valintaa, kietyymäastetta ja myös distribuutiota yleensä. Luku 8 palaa luvun 3 ja 4 teemoihin. Nyt tarkastellaan paitsi olotilanilmauksiin liittyviä yhteensopivuussääntöjä myös ihmiskeskeytyden osuutta kyseisissä ilmauksissa. Lukija vakuuttuu viimeistään tässä vaiheessa spatiaalisen ja konkreettisen mallin merkityksellisyydestä olotilanilmausten taustana — kirjoittajan varovasta muotoilusta huolimatta. Luku 9 keskittyy kysymykseen, mihin olotilanilmauksia oikein tarvitaan, kun vastaavia funktioita voidaan ilmaista paitsi tilaverbeillä myös tietyillä syntaktisilla muodoilla (partisiipit, 3. infinitiivin inessiivi). Luku 10 täydentää tätä tarkastelua, koska siinä erilaisten tilanilmausten funktioita tarkastellaan korpuksesta. Kirjoittaja löytää paitsi diakronisesti piirtyviä kerroksisuuseroja myös distributioreoja eri tilanilmaustyypeistä.

Työn artikkelinomaisuudesta johtuu, että kirjan yhdeksän lukua eivät nivoudu täysin kiinteäksi kokonaisuudeksi. Lukujen johdantojaksot eivät aina auta lukijaa kohtaamaan tulevaa, vaan johdannon yhteydessä voidaan kieltää jotain sellaista, mikä myöhemmin myönnetään. Esitystapa on paikoin vuolas; sekä synonyymisia termejä että yhden käytön termejä on paljon. Lukujen ja jaksosten otsikointia olisi joskus voinut täsmentää (esim. jakso 3.2 »metonymiset toiminnan tilan ilmaukset», jakso 3.4 »tilanilmausten metonymiaa», jakso 3.7 »fysikaaliset ja funktionaaliset tilat» mutta alajakso 3.7.3 »fysikaalis-funktionaaliset tilat» jne.). Joskus asioiden käsittelyjärjestys poikkeaa otsikon tai johdannon ilmaisemasta. Työn hahmottumisen kannal-

ta on hankalaa esimerkiksi se, että itse olotilanilmausten analyysiä tulee enemmän vasta luvussa 9, ja paikallissijojen funktiot esitetään jäntevästi vasta jaksossa 8.2. Työ kylä hahmotuu tarkalla lukemisella, mutta kiireisempi lukija olisi hyötynyt keskittämisestä. Sopii toivoa, että nämä esitystekniset ongelmat eivät estä näkemästä työn merkittäviä tuloksia. Ja ainakin omasta mielestäni on antoisampaa lukea työlästä mutta sisältörikasta tekstiä kuin »selkeästi ajateltua ja kirjoitettua fennistiikkaa», jossa saattaa olla enemmän selkeyttä kuin ajatusta.

Aihepiireiltään työn voi sitoa kolmeen ajankohtaiseen teemaan, jotka ovat a) analogia, b) hajautunut vs. kompositionaalinen merkitys ja c) ei-pysyvien tilojen kielellinen koodaustapa. Käsitelen jokaista teemaa erikseen; teema a) on keskeisin ja työn tärkeimmät tulokset liittyvät analogiseen mallintamiseen (sarjoittumiseen).

ANALOGINEN SARJOITTUMINEN

Analogia on rakenteellinen, funktionaalisesti motivoitu samankaltaisuus kahden eri yksikön tai kokonaisuuden välillä. Yleensä analogia ymmärretään siinä mielessä suuntaiseksi, että toinen näistä yksiköistä tai kokonaisuuksista ymmärretään malliksi, jonka mukaisesti toista muokataan (ks. Itkonen 2001a). Onikki-Rantajääskön työssä analogia-teema hahmottaa olotilanilmausten kehittymistä konkreettisesta spatiaalisesta lähtökohdasta; siten kyse on myös kieliopillistumisprosessista (tai vaihtoehtoisen tulkinnan mukaan metaforisointiprosessista). Analogia on yksi perinteisen kieliopin vakiokäsitteitä, mutta sitä on erityisesti 20 viime vuoden aikana tutkittu ja kehitetty yleisessä tieteenteoriassa ja erityisesti kognitiotieteessä. Onikki-Rantajääskö tukeutuu ennen kaikkea suomalaisen analogia-tutkimuksen perintöön, jonka keskeisiä lähteitä ovat Raimo Anttila (mm. 1989

[1972], 1977), Heikki Paunonen (1976), Terho Itkonen (1976) ja Esa Itkonen (1992, 1994, 2001a). Tässä perinteessä on erityisesti hahmotettu samankaltaisten rakenteellisten yksikköjen keskinäisiä verkostoja, kenttiä; suomen muotorikkaus on antanut näkökulmalle hyvän lähtökohdan. Kuvaanollisesti voi edelleen sanoa, että kun kenttä pannaan liikkeeseen, syntyy sarja.

Työn käsitteellinen viitekehys voidaan tiivistää nähdäkseni seuraavasti: Olotilanilmauksen superskeema (sen prototyyppinen rakenne) on vartalosana, valinnainen monikon tunnus, sisä- tai ulkopaikallissija ja vielä valinnainen possessiivisuffiksi. Työssä etsitään skeeman kaikille kieliopillisille morfeemeille semanttista motivaatiota ja sitä löytyy vaihtelevassa määrin. Vahvin semanttinen motivaatio on sisäpaikallissijalla; se on usein lokaalisesti motivoitunut. Siten olotilanilmauksia voi monissa tapauksissa pitää spatiaalisista ilmauksista kieliopillistuneina; näin mainitaan esimerkiksi luvussa 3 ja luvussa 8 monessa kohdin, mutta tätä kehitystä ei käsitellä yksityiskohtaisesti vaan se ohitetaan maininnoin (vrt. luku 11, s. 291 »paikallissijaisten olotilanilmausten lähtökohta eittämättä on paikallissijojen konkreettisemmissä sijaininilmauskäytöissä»). Ulkopaikallissijan spatiaalinen motivaatio ei ole kirjoittajan mukaan yhtä vahva; sitä keskitytään tutkimaan erikseen luvussa 4. Tämän tarkastelun tulos ilmenee kuvioista seuraavalla sivulla.

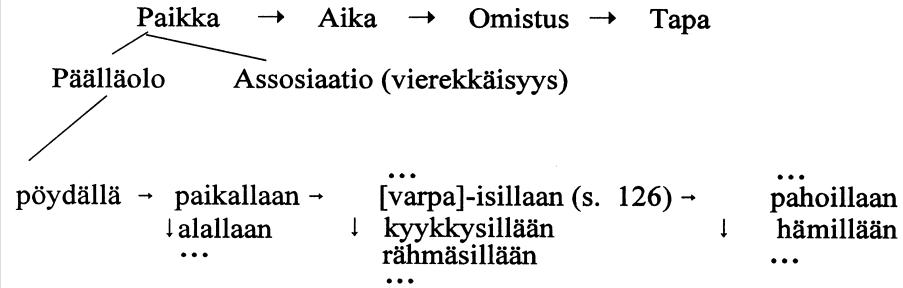
Ulkopaikallissijoille, erityisesti adessiville, annetaan funktioksi paikan, ajan, omistuksen ja tavan ilmaiseminen; paikan alafunktiot ovat toisaalta *päälliölo* ja toisaalta *assosiaatio* (joka voitaisiin väljästi ymmärtää vierekkäisyydeksi; ks. kuvioita seuraavalla sivulla). Olotilanilmauksen ulkopaikallissijoja päälliölon merkityksessä voidaan nyt kuvata kahden analogiasarjan avulla (työssä tosin puhutaan vain yhden tyyppisestä analogiasarjasta).

▷

Paikallissijainen olotilanilmaus ja sen superskeema:

VARTALO (+i) SISÄ/ULKOPAIKALLISSIJA (+POSS.SUFF.)

Ulkosijojen (erityisesti adessiivin) merkitystehtävät (s. 15–16):

Ensimmäistä ja työssä nimettyä analogiasarjaa on kuviossa havainnollistettu alas suuntautuvien nuolten avulla: 'paikallaan' jne., 'varpaisillaan' jne., 'pahoillaan' jne. Näiden sarjojen jäsenet ovat paradigmaattisessa (vaihdannais)suhteessa (s. 169, yleisimmin luku 5, jossa esitetään myös samantapaisia inessiivisarjoja). Toinen analogiasarja on osoitettu vasen-oikeasuuntaisella nuolella ja tässä on kyse lokalismin mukaisesta kehityksestä konkreettinen → abstrakti. Kirjoittaja ilmaisee asian muun muassa seuraavasti: »abstraktit käytöt ovat analogisia laajentumia konkreettisista» (s. 217 ja yleisemmin luku 4; sitten sama tulee uudetaan esiin luvussa 8, nyt samalla ihmislähtöistä näkökulmaa korostaen).

Termiä analogia käytetään siis *kahdes-*sa merkityksessä, jotka sinänsä ovat täysin oikeutetut. Lisäksi analogia-käsite edellyttää mallin käsitettä. Malli voidaan ymmärtää kahdella tavalla: joko se on i) abstrakti skeema tai ii) konkreettinen prototyyppinen ilmaus. Koska analogiaa on kahta eri tyyppiä ja koska analogisia malleja on kahta eri tyyppiä, saadaan — ainakin periaatteessa — neljä eri mallia:

i) Abstraktilla skeemalla on oletet-

tavasti lokaalinen lähtökohta, jota edustaa seuraavassa kohta 1a; toisaalta analogisella sarjalla 'varpaisillaan' jne. on oma skeemallinsa 1b:

- 1a) N-lla
- 1b) N-isillaan

ii) Konkreettinen prototyyppinen ilmaus abstraktistuu ennustamattomalla tavalla 2a:sta 2b:hen; toisaalta 2b toimii konkreettisena analogisena mallina ilmauksille 'kyykkysillään' ja 'rähmäsillään'.

- 2a) pöydällä
- 2b) varpaisillaan

Nähdäkseni työtä olisi selkeyttänyt, jos nämä kaksi analogia-käsitettä ja kaksi mallikäsitettä olisi hahmotettu selvemmin. Työn keskeiset tulokset näet liittyvät näihin kahteen analogiasarjaan ja sarjoittuminen koskee työn koko leksikaalista aineistoa (satunnaisuuksia lukuun ottamatta).

Toisen analogiasarjan hahmottaminen jää keskeneräiseksi; lukijalle jää vaikutelma, että kirjoittaja ei kerrassaan ole halunnut hyväksyä olotilanilmausten konkreettis-

ta spatiaalista lähtökohtaa. Kyseessä on silti enemmän kriittisyys kuin lähtökohdan kyseenalaistaminen. Etenkin tekstin ymmärtämisen kannalta valittu lähestymistapa on hankala: asianomaisen lähtökohdan olisi voinut esittää hypoteesina ja arvioida sitten sen pätevyyttä. Nyt kirjoittaja tuntuu ikään kuin taistelevan itsensä kanssa sekä kieltämällä että myöntämällä samat asiat. — Toivottavasti fennistiikan nykyinen ilmaisi ei ole sellainen, että se pakottaa nuoren tutkijan varmistamaan selustansa kaikkiin, myös vastakkaisiin, suuntiin.

KOGNITIIVINEN KIELIOPPI

Onikki-Rantajääskö edustaa omaan taustaryhmäänsä sitoutuen kognitiivisen kielioopin näkemyksiä, jotka korostavat kielen erottamatonta suhdetta ihmisen kognitioon ja maailmantietoon (s. 29). Siten yhtenä pyrkimyksenä on kyseenalaistaa objektiivista merkityskäsitystä ja niin ikään teesiä merkityksen kompositionaalisuudesta. Tämä on luonnollisesti hyväksyttävä lähtökohta ja tavoite. Kirjoittaja kuitenkin toteaa (s. 298), että kognitiivisen kielioopin kuvauskeinoja leimaa väljyys ja että tämä on etu. Mutta väljyyttä voi pitää myös teorian heikkoutena, koska käsitteille voidaan antaa lähes mikä tahansa sisältö ja koska niitä siten ei voida rajoittaa. Käytännössä ongelmaa onnistutaan kuitenkin välttämään, koska kognitiivinen kielitiede on työssä kirjoittajan omin sanoin »väljä taustaidea» ja varsinainen analyysi nojaa Anttilan, Paunosen, Terho Itkosen ja Esa Itkosen kehittämään analogia-kuvaukseen ja perinteiseen morfosyntaktiseen käsitteistöön. Tässä kirjoittaja itsekin pääsee laajan aineistonsa kautta kehittäjän rooliin.

Kommentoin muutamia työssä esiin tulevia kognitiivisen kielitieteen näkemyksiä ja käsitteitä, jotka ovat ehkä hyödyllisiä mutta myös ongelmallisia: a) kognitiiviset

alueet, skeema ja konstruktio, b) hajautunut merkitys. Kaikista näistä pätee myös, että ne kuuluvat muodissa olevaan tieteelliseen jargoniin, joka ei aina rajoitu pelkästään kognitivisteihin. — Ei kuitenkaan ole yhden tutkijan syy, jos tietyn teorian käsitteistöä ei ole määritelty täsmällisesti.

KOGNITIIVISET ALUEET, SKEEMA JA KONSTRUKTIO

Työn keskeisiä käsitteitä ovat kognitiivinen alue, skeema ja konstruktio; kommentoin niitä mainitussa järjestyksessä.

Olotilanilmaukset luokitellaan luvussa 3 niin sanottuihin kognitiivisiin alueisiin (välineen ilmaisut, asennon ilmaisut, toiminnan tilan ilmaisut, tunneilmaisut jne.). Luokittelu on tärkeä muun muassa sikäli, että olotilanilmausten semanttiset ja syntaktiset ominaisuudet vaihtelevat jonkin verran alaluokittain. Käsitettä kognitiivinen alue ei kuitenkaan työssä määritellä selvästi (esim. juuri luvun 3 johdannossa) vaan käytetään sellaisia synonyymisiä ilmauksia kuin tietorakenne (s. 21) tai tietokehys (s. 70), merkitysryhmä (s. 70) ja merkityskenttä (s. 71) mutta myös skeema (s. 78) ja superskeema. Toisaalta sitten esimerkiksi merkityksen kentäteoriaan otetaan kielteinen kanta. Omasta mielestäni olotilanilmausten luokittelun olisi voinut — epämääräisten kognitiivisten alueiden sijaan — perustaa selvästi vartalosanojen sanaluokkaan (samaa viittaa kirjoittaja itsekin s. 221) ja käsitetason kategoriointiin (siis substantiivien, verbien ja adjektiivien ontologis-semanttiseen luokitteluun). Pieni puute on, että työssä on sivuutettu asianomaisen kirjallisuuskin, eikä työssä myöskään viitata leksikaalisen semantiikan perusteoksiin, vaikka lähdeluettelo on kyllä muuten vaikuttava.

Skeema on laaja-alainen yleiskäsite, jota työssä kuvataan muun muassa seuraavas-

ti: skeema voi olla *mikä tahansa* muoto- tai merkitysryhmä (esim. s. 70), skeema esiintyy kaikilla tasoilla (s. 43) jne. Kirjoittaja myös toteaa, että skeema korvaa perinteisen säännön käsitteen (s. 32). Jos skeema todella on kirjaimellisesti mikä tahansa muoto- tai merkitysryhmä, skeemoja on tai voi olla ääretön määrä; on kai selvää, että tämä tekee kuvauksen hieman mielivaltaiseksi.

Skeemalle annetaan myös merkitys konstruktio (s. 184, 187), mutta konstruktio on myös kollokaatio (s. 205), konneksio tai sanojen yhdistelmä (s. 214). Kirjoittajan mukaan »konstruktio voi olla mikä tahansa kieliopillinen rakenne yksittäisestä morfeemista lauseiden muodostamaan kokonaisuuteen asti» (s. 184). Ja ilmeisesti näitäkin voi olla jos ei ääretön niin ainakin rajoittamaton määrä. Myös konstruktio-käsite on rajaamattomuuttaan ongelmallinen muun muassa siksi, että se ei sovellu tyypologisen tutkimuksen kuvausyksiköksi; kieliä on yksinkertaisesti mahdoton verrata toisiinsa, jos kuvauskäsitteet ovat rajaamattomia.

Lopuksi voi kiinnittää huomiota konstruktio-kieliopille ominaiseen sekaannukseen (s. 185), joka kuuluu seuraavasti: koska on olemassa jatkumo täysin produktiivisista rakenteista idiomeihin, niin idiomit ovat keskeisellä sijalla (siis periferiasta yleiseen eikä päinvastoin). Voimme helposti keksiä konstruktio-kieliopin periferianäkemykselle vastaavuuksia, esim. »koska on jatkumo elollisista olioista kasvien kautta mineraaleihin, niin mineraalit ovat keskeisellä sijalla elollisten olioiden tutkimuksessa». — On erityisen ongelmallista ottaa *idiomi* konstruktion prototyyppiksi muun muassa siksi, että eri kielten idiomeja on vaikea tai mahdoton vertailla.

Jatkumo-käsitteen yhteydessä kirjoittaja on usein vaarallisen lähellä seuraavallaista virhepäätelmää: koska jatkumo yhdis-

tää A:n ja B:n, niin A ja B ovat jokseenkin sama asia. Voi kuitenkin ehdottomasti sanoa, että valkoinen ei ole musta, vaikka valkoisesta siirrytään mustaan harmaan värin eri asteiden muodostaman jatkumon kautta. (Viitataan tässä muun muassa edelliseen konstruktio-kieliopin periferianäkemykseen; sama tulee esiin myös esimerkiksi siinä, miten konkreettisen ja metaforisen merkityksen suhdetta painotetaan).

KOMPOSITIONAALISUUSVS. HAJAUTETTU TAI HOLISTINEN MERKITYS

Teemaa hajautunut (tai holistinen) merkitys voi kuvata fraasilla »kokonaisuus ei ole osiensa (mekaaninen) summa»; kompositionaalisen merkitys-käsityksen mukaan merkitys sitä vastoin rakentuu osien merkityksestä kumulatiivisesti (ks. esim. Cruse 2000: 65–82). Merkityksen hajautumisella tarkoitetaan esimerkiksi tilannetta, jossa tietyn informaation koodaa kokonaisrakenne eikä mikään muodon yksityinen osio. Monissa kielissä esimerkiksi asennon ja sijainnilmauksissa tarkka merkitys paljastuu vasta, kun tarkastellaan sekä sanojen tarkoitteita, verbinvalintaa ja siihen koodautuvaa merkitystä että kieliopillisia morfeemeja.

Nykyisin on tapana väittää, että kompositionaalisuus-teesi on ongelmallinen, ja sen sijasta korostetaan merkityksen holistista, emergenttiä tai hajautunutta luonnetta jne. (ks. luku 1, s. 27–29, luku 8, esim. s. 215, 234). Mutta näyttää, että kritiikistä on tulossa muoti-ilmiö, jossa mennään yli järkevän rajan. Kritiikille on ominaista muun muassa se, että kompositionaalisuus-käsitettä ei analysoida ollenkaan. Jos näin tehtäisiin, havaittaisiin kaksi seikkaa. Ensinnäkin a) täysin puhdas kompositionaalisuus on käsitteellinen mahdottomuus: sanat yhdistyvät aina siten, että merkitykset jossain

määrin mukautuvat toisiinsa (mutta siitä ei seuraa, että sanojen merkitys häviäisi). Toiseksi käy yhtä nopeasti ilmi, että b) kaikki sananmerkitykset eivät edellytä keskinäistä mukautumista (eli mahdollista merkityk-

sen hajautuneisuutta) samassa määrin. Nämä erot havainnollistuvat argumenttirakenteen tasolla hyvin. Otetaan esimerkiksi sivun 278 taulukon jatkumo.

Kompositionaalinen merkitys (kokonaisuuden merkitys rakentuu — voittopuolisesti — osien merkityksistä)

↓ **MONIA MAHDOLLISIA VALINTOJA:** merkitykset suhteellisen itsenäisiä, verbi antaa suhteellisen vähän informaatiota argumenteistaan

a) *taivuttaa, särkeä, katkaista*

Tekijä on spesifioimaton: verbien *taivuttaa, katkaista* tai *särkeä* merkityksestä ei voi päätellä, mitä toimenpiteitä tekijä tekee taivuttaakseen jne., vaikka voidaan päätellä, että kyse on kompaktista oliosta. Teon kohteesta voidaan päätellä verbin avulla, että sen täytyy olla kyseisellä tavalla manipuloitavissa (eli sillä on oltava tietyt materiaaliset ominaisuudet). Vastaavasti on pääteltävissä, että kohteen olotila muuttuu teon seurauksena.

a) *potkaista*

Verbin merkityksestä voidaan päätellä, että tekijä on jalallinen, liikerata tms. on pääteltävissä. Kohteesta sen sijaan ei tiedetä verbin avulla paljon mitään: se voi olla ominaisuuksiltaan vaihteleva (pehmeä tai kova, kiinteä jne.), kohteen olotilan muutos ei ole pääteltävissä.

b) *syödä, juoda*

Verbin merkityksestä voidaan aika tarkkaan päätellä, mitä tekijä tekee syödäkseen tai juodakseen; syötävän on oltava kiinteää ainetta, juotavan nestemäistä (ts. molemmat argumentit spesifioituvat jo verbin merkityksen perusteella).

d) *havista, leijua, siristää, höristää*

Verbin merkityksestä on pääteltävissä, että liikkuja tms. on tietynlainen, myös liikkeen tapa on pääteltävissä: esimerkiksi lauseessa *höyhen leijuu ilmassa* höyhenen keveys sanotaan oikeastaan kahteen kertaan.

↑ **VÄHÄN VALINTOJA:** merkitykset muovautuneet, verbi antaa paljon informaatiota argumenteistaan

Hajautunut/holistinen merkitys (kokonaisuus ei ole osien summa)

Yhteensopivuuden — tai hajautuman — luonne ja määrä vaihtelevat siis selvästi erilaisissa prosesseissa ja tiloissa; on esimerkiksi paljon sellaisia prosesseja, joiden yhteydessä prosessin kohteesta tai aiheuttajasta ei voi päätellä juuri mitään (ks. taulukkoa yllä). Tarvitaan siis sanojen leksi-kaalista merkitystä. Argumenttirakenteen kohdalla verbin inherentti merkitys, sanamerkitys, säätelee pitkälti sitä, miten hajautuneesta merkityksestä ylipäättään voi olla kysymys. Jos taulukkoon halutaan sijoittaa olotilanilmauksissa yleinen *olla*-verbi, se kuuluu aivan ylläiltaan, koska *olla*-verbi ei

anna yhtään tietoa argumenteistaan.

Kun compositionaalisuus-teesiä arvosellaan, annetaan usein esimerkkejä, joissa yksi ja sama merkitys ilmaistaan useampaan kertaan (vrt. edellä tapaus d). Näin on laita myös olotilanilmausten yhteydessä. Nyt hajautuneisuus osoittautuu redundanssin synonyymiksi. Ja on kai aina tiedetty, että kielessä on redundanssia. Olotilanilmaukset todetaan myös kiteytyneiksi tai kiteymiksi (esim. s. 24). Voi kysyä, tuoko merkityksen »holismi» nyt esiin mitään muuta kuin sen vanhan totuuden, että johtaminen on epäproduktiivista ja ei-kompositionaa-

lista (kuten yhdyssanojenkin muodostaminen)? Toisinaan (esim. s. 214–215) kirjoittaja näyttää kiistävän sen, että lekseemillä sijapääteistä puhumattakaan olisi muita kuin kontekstista toiseen loputtomasti vaihtelevia merkityksiä. Onneksi hän on kuitenkin ymmärtänyt pitää nämä muodinmukaiset käsitykset erossa varsinaisesta kuvauksestaan, jossa lekseemin ja sijapääteiden perusmerkitykset hyväksytään kyselemättä.

PYSYVÄ JA MUUTOKSEN- ALAINENTILA

Kolmas keskeinen teema c) liittyy ei-pysyvien tilojen kielelliseen koodaukseen. Tila on yleensä totuttu näkemään yhtenä semanttisena kategoriana (tila vs. prosessi). On kuitenkin useita tapauksia, joissa kielissä pyritään sekä leksikaalisiin valintoihin että muotokeinoin tekemään tarkempi ero toisaalta *pysyvien* tilojen ja toisaalta *muutosta implikoivien* tilojen välillä. Prosessit ja muutosta implikoivat tilat ovat tällöin lähiluokkia, ja niiden syntaktiset ominaisuudet lähenevät, vaikka eivät tule täysin samantaisiksi. Esimerkiksi ilmaus *olla tyttö* edustaa pysyvää tilaa, mutta esimerkiksi psykologiset (*olla hermostunut*) ja fysiologiset (*olla kylmissään*) tilat tai asennon ilmaukset (*olla pystyssä*) edustavat tyypillisesti muutosta implikoivia tiloja. Suomessa on tavallista, että pysyvä tila ilmaistaan nominaalilauseella ja kieliopillisia sijoja käyttäen, muutosta implikoiva tila taas ilmaistaan nominaali- ja intransitiivisen lauseen väli muodolla ja usein lisäksi paikallissijoja käyttäen (*olla vihaisena*, *olla vihoissaan*). Olotilanilmaukset ovat nyt yksi muutosta implikoivan tilan tyyppi; ts. termi *olotila* pyrkii erottelemaan käsillä olevat ilmaukset tilan alaluokaksi. Näiltä osin työssä sivutaan mielenkiintoisella tavalla myös peruslausetyyppien rajauksia eli kartoitetaan

niin sanotun verbaalilauseen (teko-asiain-tila) ja kopulalauseen (tila-asiain-tila) suhdetta (ks. Itkonen 2001b: 203–210).

Stassenin intransitiivipredikaatiota — johon kopulalauseet sisältyvät — käsittelevässä teoksessa (1997) suomen todetaan kuuluvan tilanilmaus- (kopulalauseita) nominaalisesti eli *olla*-verbillä ja nominatiivi/partiivivaihtelussa olevalla nominilla koodaavaan tyyppiin. Onikki-Rantajääskö osoittaa, että tilaa koodataan suomessa hämmästyttävän usein myös paikallissijaisella nominilla; lisäksi tuo nomini usein toimii myös varsinaisen tilaverbin kantasanaan. Olotilanilmausten runsaus selittää väkivoimaisesti, miksi varsinaisia tilaverbejä on suomessa niin vähän (vrt. Pajunen 2001). — On toivottavaa, että kirjoittaja jatkaa tilanilmauksien semanttista ja syntaktista kartoitusta tyypologisessa viittekehelyssä.

LOPUKSI

Kielitieteen pysyvä ongelma on, miten kuvata ilmiöitä, jotka eivät ole täysin produktiivisia tai jotka ovat epäproduktiivisia. Lie nee selvää, että perinteisen kieliopin säännön käsitteellä on yhä oikeutuksensa täysin produktiivisissa tapauksissa, kuten verbi- ja substantiivitaivutuksen ydinalueilla. Mutta kun tullaan Onikki-Rantajääskön tutkimuksen alueelle, vaikeudet kasvavat huomattavasti. Kielen kuvaajan on luotava järjestystä alueeseen, jossa sitä ei ainakaan ensi näkymällä näytä olevan. Ja tässä joudutaan tasapainottelemaan kahden eri intressin välillä: Koska kuitenkin kysymyksessä on kielen *kuvaus*, jonkinlaista järjestystä on saatava aikaan. Mutta toisaalta on myös pysyttävä uskollisena aineistolle ja tuotava esiin säännönmukaisuuden tai järjestyksen puute silloin, kun sitä kiistatta esiintyy. Kokonaisuutena katsoen kirjoittaja on mielestäni onnistunut erinomaisesti vaikeassa tehtävässä. Samalla hän tuo suo-

men kielen syntaktis-leksikaaliseen kuvaukseen sekä uutta aineistoa että teoreettisia oivalluksia.

Lopuksi on syytä huomauttaa, että olen arvioinut Onikki-Rantajääskön työtä kriittikkiä säästelemättä. Tämä on mahdollista, koska kyseessä on valmiin tutkijan itsenäinen tieteellinen kontribuutio. Väitöskirjojen joukossa se kuuluu parhaimmiston. ■

ANNELI PAJUNEN

Kieli- ja käännöstieteiden laitos
33014 Tampereen yliopisto

LÄHTEET

ANTTILA, RAIMO 1989 [1972]: *Historical and comparative linguistics*. Amsterdam: John Benjamins.

— 1977: *Analogy*. The Hague: Mouton.

CRUSE, ALAN 2000: *Meaning in language*. Oxford: Oxford University Press.

ITKONEN, ESA 1992: 'Analogian' käsite ja sen rooli kognitiivisessa kielitieteessä. – Esa Itkonen, Anneli Pajunen & Timo Haukioja (toim.), *Kielitieteen kentän kartoitusta* s. 39–49. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 39. Turku: Turun yliopisto.

— 1994: »Iconicity, analogy, and univer-

sal grammar». – *Journal of Pragmatics* 22 s. 37–53.

— 2001a: *Analogy inside linguistics and outside*. Käsikirjoitus.

— 2001b: *Maaailman kielten erilaisuus ja samuus*. 2., uudistettu ja laajennettu painos. Yleisen kielitieteen julkaisuja 4. Turku: Turun yliopisto.

ITKONEN, TERHO 1976: Syntaktisten vaikutusyhteyksien luonteesta. – *Virittäjä* 80 s. 52–81.

KARLSSON, GÖRAN 1957: *Suomen kielen nukuksissa ja hereillä -tyyppiset paikallissija-adverbit*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

ONIKKI, TIINA 1994: *Rähmältä pystyyn ja naama peruslukemille. Nykysuomen paikallissijaisten asennonilmausten merkitysrakenteen kartoitusta*. Lisen-siaatintyö. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.

PAJUNEN, ANNELI 2001: *Argumenttirakenne*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

PAUNONEN, HEIKKI 1976: Allomorfien dynamiikkaa. – *Virittäjä* 80 s. 82–107.

SIVULA, JAAKKO 1989: *Lintu soudessa sokea. Suomen murteiden kiimatermistö*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

STASSEN, LEON 1997: *Intransitive predication*. Oxford: Clarendon Press.

KONTRASTIIVINEN NÄKÖKULMA KIELIOPILLISTUMISEEN

Krista Ojutkangas *Ruumiinosannimien kieliopillistuminen suomessa ja virossa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2001. 286 s. ISBN 951-746-278-6.

Krista Ojutkankaan väitöskirja edustaa monen kielentutkimuksen suunnan risteytymää. Väitöskirja on sellaisen kieliopillistumisilmiön tutkimusta, jossa tarkastellaan hyvin konkreettisten leksikaalisten

yksiköiden, rumiinosannimien, muuttamista merkitykseltään abstrakteiksi, kielioppia palveleviksi yksiköiksi. Kieliopillistuminen on viime aikoina alkanut kiinnittää yhä useamman tutkijan huomion esi-

▷